

האם מתבגרים ומתבגרות ישראלים מגיבים באופן שונה לפיגועי טרור? בחינת החשיפה לטרור, תסמינים פוסט-טראומתיים ושימוש במשאבים חברתיים

אביטל לאופר וזהבה סולומון

ההבדלים בין בנים ובנות ברמת החשיפה ובתגובה פוסט-טראומתית לאירועי טרור נבדקו במדגם של 2,999 בני נוער ישראלים. ממצאי המחקר העלו כי בנות מדווחות על תסמינים פוסט-טראומתיים רבים משל בנים, אולם אחוז כפול של בנים מתלוננים על תסמינים פוסט-טראומתיים ברמת החומרה הגבוהה ביותר. לא זוהו הבדלים בין המינים ברמת החשיפה האובייקטיבית לאירועי טרור, אולם בנות מדווחות על תחושה חזקה יותר של פחד. הבדלים בין המינים זוהו גם ביחס למשתני אידיאולוגיה, דת ותמיכה חברתית. מבין המשתנים שנכללו במחקר, פחד נמצא כמשתנה העיקרי הקשור לרמת התסמינים אצל בנים ובנות כאחד. תפיסת הדת כמחויבות חברתית אצל בנים, וחוסר טובלנות פוליטית בקרב בנות, נמצאו קשורים לרמת התסמינים, מעל ומעבר לחשיפה האובייקטיבית לאירועי טרור. ניתן לשייך חלק ניכר מההבדלים בין המינים ברמת המצוקה הפוסט-טראומתית להבדלים חברתיים המתבטאים בנכונות להודות בתחושות של פחד ומצוקה ולחצים נוספים שמקורם במערכת החברתית.

מילות מפתח: מגדר, טרור, נוער, מתבגרים, מצוקה, פוסט-טראומה

מבוא

בשנים האחרונות חוותה מדינת ישראל גל טרור מהקשים בתולדותיה. החשיפה למלחמה ולטרור גובה מהאוכלוסייה מחיר יקר המתבטא בין השאר בעלייה במצוקה הנפשית ובתסמינים פוסט-טראומתיים (לדוגמה: Allwood, Bell-Dolan, & Husain, 2002; Thabet, Abed, & Vostanis, 2002). התסמונת הפוסט-טראומתית, שהינה

המחקר נערך בתמיכת מרכז אדלר שבבית הספר לעבודה סוציאלית באוניברסיטת תל אביב.

למעשה תגובת חרדה המתעוררת בעקבות חשיפה לאירוע טראומתי, גורמת לפרט סבל לא רק בשל העלייה בחודרנות ובעוררות הרגשית, אלא גם כיוון שהיא מובילה לצמצום התפקוד של הפרט וכך לפגיעה משמעותית בשגרת יומו ובאיכות חייו (American Psychiatric Association, 1994).

הדיווח על תסמינים פוסט-טראומתיים איננו מתפלג באופן שווה בין המינים. בקרב האוכלוסייה הבוגרת נמצא באופן עקבי כי נשים מדווחות על שיעורים גבוהים יותר של תסמינים בהשוואה לגברים (לדוגמה: Breslau, Kessler, Chilcoat, Schultz, & Davis, 1998; DeLisi et al., 2003; Stein, Walker, Hazen, & Forde, 1997). עם זאת, ההבדלים בין המינים בקרב ילדים ובני נוער אינם חד-משמעיים. בעוד שמספר מחקרים מצאו רמה גבוהה יותר של מצוקה פוסט-טראומתית בקרב בנות שנחשפו לאירועי מלחמה וטרור (Durakovic-Belko, Kulenovic, & Dapic, 2003; Klingman, 1992; Kuterovac, Dyregrov, & Stuvland, 1994; Vizek-Vidovic, & Kutervac-Jagodic, 2000), מחקרים אחרים לא זיהו הבדלים בין המינים ברמת התסמינים הפוסט-טראומתיים או במדדי מצוקה אחרים, ובהם חרדה ודיכאון (Allwood et al., 2002; Nader, Pynoos, Fairbanks, Al-Ajeel, & Al-, 1997; Asfour, 1993; Walton, Nuttall, & Nuttall, 1997). באינטראקציה שבין מין הילד וגילו. כך למשל במחקרם של שוורצוולד, וייסנברג, ווייסמן, סולומון וקלינגמן על ילדים ישראלים במלחמת המפרץ הראשונה (Schwartzwald, Weisenberg, Waysman, Solomon, & Klingman, 1993) נמצא כי בנות בכיתות ו', י' אכן מדווחות על רמה גבוהה יותר של מצוקה פוסט-טראומתית הן באזורים שנחשפו לטילים והן באזורים שלא נפגעו, אולם בכיתה ה', בנים מאזורים שלא נפגעו מטילים דיווחו דווקא על רמה גבוהה יותר של תסמינים פוסט-טראומתיים בהשוואה לבנות. מחקרים אלו מציגים תמונה לא עקבית, ומעלים את הצורך לבחון את רמת התסמינים בקרב מתבגרים תוך בחינה מדוקדקת המתייחסת למשתנים רבים ובכללם מין וגיל.

הממצא העקבי ביותר במחקרי טראומה נוגע לרמת החשיפה לאירועים טראומתיים – זו נמצאה במחקרים רבים כאחד הגורמים החשובים ביותר המשפיעים על רמת המצוקה הפוסט-טראומתית. ככל שאדם נחשף לאירועים רבים יותר או קשים יותר, התגובה הפוסט-טראומתית עלולה להיות חמורה יותר (Garbarino & Kostenly, 1996; Macksoud & Aber, 1996). אולם הבדלים ברמת החשיפה לטראומה אינם יכולים להסביר מדוע נשים נוטות לדווח על מצוקה רבה יותר, שכן גם אצל מתבגרים (Muldoon & Trew, 2000) וגם אצל מבוגרים (Gavranidou & Rosner, 2003; Solomon, Gelkopf & Bleich, in press; Stein, Walker, & Forde, 2000) מדווחים הבנים על חשיפה רבה יותר (מלבד תקיפה מינית ואונס).

למעשה, הפער בין המינים ברמת המצוקה נשמר, גם כאשר תקיפה מינית ואונס מנוטרלים.

עם זאת, רמת החשיפה האובייקטיבית איננה הגורם היחיד, או אפילו המשמעותי ביותר, המקושר לרמת התסמינים הפוסט-טראומתיים. ה-DSM-VI (American Psychiatric Association, 1994) מציין בפירושו כי תסמינים פוסט-טראומתיים אינם פועל יוצא של רמת הקרבה לאירוע הקשה בלבד, אלא גם של תחושת הפחד והאימה שיוצרת הטראומה. מחקרי טראומה אכן מלמדים כי הפרשנות הסובייקטיבית שנותן אדם לאירוע מהווה גורם מרכזי הקשור לרמת התסמינים הפוסט-טראומתיים. במספר מחקרים אף נמצא כי תחושת האימה הסובייקטיבית הייתה קשורה באופן חזק יותר לרמת התסמינים הפוסט-טראומתיים מאשר עצם החשיפה האובייקטיבית (Dyregrov, Gupta, Gjestad & Mukanoheli, 2000; Gavrilovic, Lecic-Tosevski, Knezevic, & Priebe, 2002).

בחינת הפרשנות שנותנים אנשים לאירועי דחק מצביעה על הבדלים משמעותיים בין גברים לנשים בפרשנות לאותם אירועים. מתברר כי בעקבות חשיפה לאירוע לחץ נוטות נשים להתמקד בתחושות הפחד והדאגה שהאירוע מעורר, ואילו גברים נוטים להמעיט בערך האירוע (Bar-Tal, Lurie, & Glick, 1994). ההבדלים בין בנים ובנות בייחוס תחושת איום וסכנה נמצאו כבר בגיל הילדות וההתבגרות (Brody, Lovas & Hay, 1995; Muldoon, 2003) וייתכן שיש ביכולתם להסביר הבדלים ברמת המצוקה הנחווית.

תחושת האיום הנוצרת בעקבות חשיפה לאירוע שלילי הינה פועל יוצא הן של מאפייני האירוע והן של מאפייני הילד, ובכללם השלב ההתפתחותי שבו הוא מצוי ותהליכי החיברות שהוא חשוף אליהם (Dong, Yang & Ollendick, 1994; Ollendick, Yang, Dong, Xia & Lin, 1995). בגיל ההתבגרות, שלא כמו בגילאים צעירים יותר, קיימת מודעות רבה יותר למשמעות הפוגענית שבאירועים שליליים שונים (Nader & Pynoos, 1993) ולהקשר החברתי שבו הם מתרחשים (Erikson, 1968).

פיגועי טרור מתרחשים בתוך הקשר אידיאולוגי רחב יותר הקשור לסכסוך הישראלי-פלסטיני. הקשר זה מגדיר מיהם הטובים ומיהם הרעים ומעניק ללחימה משמעות ומטרה. על פי תיאוריית בקרת האימה (Terror Management Theory) (לדוגמה Solomon, Greenberg, & Pyszczynski, 1991) אמונה במערכות ערכים תרבותיות הן אמצעי להגן על האדם מפני המודעות לסופו העתידי. בעזרת מנגנונים תרבותיים אלו חש האדם כי הוא שייך למערכת אלמותית המתמשכת גם לאחר שהוא כפרט איננו עוד. כיוון שכך, האמונה שהפרט הוא חלק ממערכת רחבה המתנשאת מעל ומעבר לפרטים הבונים אותה ומתמשכת לאחריהם, תורמת הן ליכולת

זי, גורמת לפרט
ון שהיא מובילה
זו ובאיכות חייו

ווה בין המינים.
שיעורים גבוהים
Breslau, Kessler
(Davis, & Ande
משמעותיים. בעוד
תית בקרב בנות
Durakovic-Bell
Klingman, 199
יהו הבדלים בין
ים, ובהם חרדה
Allwood et al.
התגובה מותנית
צוולד, וייסנברג,
זפרץ הראשונה
נמצא (Schwart
פוסט-טראומתית
בנים מאוורים
וסט-טראומתיים
ת הצורך לבחון
למשתנים רבים

שיפה לאירועים
יותר המשפיעים
ם יותר או קשים
(Garbarino &
ברמת החשיפה
רבה יותר, שכן
Gavranidou &
Rosner, 2003;
ז מינית ואונס).

ההתמודדות של הפרט עם איומים והן להעלאת הערכות העצמית, במידה שהוא חש כי הוא חי על פי אותם סטנדרטים תרבותיים.

מחקרים אמפיריים אכן מצאו כי אידיאולוגיה יכולה להוות בלם בעת התמודדות מתבגרים עם איומים ביטחוניים. במחקרה של שדה־קדרון (1997), שבו נבדקו ילדים בני 12–13 המתגוררים באזורים שונים בארץ, נמצא כי אידיאולוגיה הייתה קשורה באופן שלילי לרמת המצוקה של ילדי יהודה ושומרון. בדומה לכך מצאה פונמקי (Punamaki, 1996) כי עלייה בחשיפה לקשיים פוליטיים הובילה לעלייה ברמת המצוקה של ילדים ישראלים בעלי אידיאולוגיה חלשה, אך לא נמצאה עלייה ברמת המצוקה בקרב ילדים שהביעו מחויבות אידיאולוגית גבוהה. ממצאים דומים נמצאו בקרב בני נוער פלסטינים: מתבגרים פלסטינים בעלי אידיאולוגיה ניצית התמודדו טוב יותר במהלך תקופת האינתיפאדה ודיווחו על רמת מצוקה נמוכה יותר מאשר מתבגרים שלא הביעו הזדהות אידיאולוגית חזקה (Kostelny & Garbarino, 1994; Punamaki, Qouta & El-Sarraj, 2001).

ככל הידוע לא נבדק הקשר שבין מין המתבגר, רמת מחויבותו האידיאולוגית ותחושת מצוקה. אולם יש עדויות המצביעות על כך שאידיאולוגיה פוליטית מהווה מרכיב משמעותי בזהות העצמית של בנים מוקדם יותר מאשר אצל בנות (Archer, 1989; Goossens, 2001). על כן יש מקום להניח כי הבדלים אלו ימצאו את ביטויים ברמת המחויבות האידיאולוגית ובקשר בינה לבין תחושת המצוקה הנחוות.

הסכסוך הישראלי-פלסטיני מתרחש לא רק בהקשר אידיאולוגי אלא גם בהקשר דתי. חלק גדול מהחברה הישראלית רואה בסכסוך לא רק עימות בין שתי קבוצות יריבות אלא גם מלחמה בעלת מאפיינים דתיים: המצווה היהודית של גאולת האדמה וקדושת ארץ ישראל מחד מול הג'יהאד האיסלאמי מנגד. מחקרים על התמודדות האוכלוסייה הישראלית הבוגרת מצביעים על כך שדתיים מתמודדים טוב יותר עם מצוקה ביטחונית. כך למשל במחקרו של סורוצקי (1996) נמצא כי מתנחלים דתיים הפגינו עמידות רבה יותר מפני מצוקה ביטחונית בהשוואה למתנחלים לא־דתיים. בדומה מצאו סולומון וברגר (Solomon & Berger, in press) כי מתנדבים חרדים בזק"א דיווחו על רמת תסמינים פוסט־טראומתיים נמוכה ביותר אפילו לנוכח חשיפה חוזרת ונשנית לאירועים טראומתיים. ככל הידוע לנו, לא נבדקה השפעת הדת על תהליך ההתמודדות של מתבגרים ישראלים. עם זאת, נמצא כי עבור מתבגרים נוצרים החיים בסביבה רווית אלימות יכולה הדת להוות משאב התמודדות חיובי הממתן את השפעת האלימות הסביבתית (Pearce, Jones, Schwab & Ruchkin, 2003). הבדלים בין המינים בפנייה לדת כאל משאב התמודדות נמצאו בכמה מחקרים. נמצא כי בנות נוטות יותר מבנים לראות בדת משאב התמודדות (Benda, 2003; Feldman, Fisher,).

מתבגרים (Ransom, & Dimiceli, 1995) ועל כן יש מקום לבחון אם גם בקרב אוכלוסיית מתבגרים יהודית יימצאו הבדלים כאלו, והאם יש ביכולתם להסביר הבדלים ברמת המצוקה של בנים ובנות.

מרכיב חברתי נוסף שנמצא קשור לתסמינים פוסט-טראומתיים בקרב מתבגרים הינו תמיכה חברתית. תמיכה חברתית מצד המשפחה, החברים ואנשים קרובים נמצאה תורמת להתמודדות מתבגרים עם אסונות וקשיים כגון אסון הבונים (Milgram & Toubiana, 1996) ואיום הטילים בזמן מלחמת המפרץ הראשונה (איצקוביץ, זיידנר, וקלינגמן, 1994; Zeidner, 1993). מחקרים על מתבגרים פלסטינים מצאו כי תמיכה מצד ההורים (Punamaki, Qouta & El Sarraj, 1997) ולכידות משפחתית (Punamaki, Qouta, & El-Sarraj, 2001) מגבירים את יכולת העמידות של הצעיר בפני איומים ביטחוניים.

הבדלים בין המינים בפנייה אל גורמים שונים לשם קבלת תמיכה חברתית ובסוג התמיכה המבוקשת תועדו רבות ומצביעים על כך שבנות נוטות יותר מבנים לחפש ולקבל עזרה רגשית (Geckova, Van Dijk, Stewart, Groothoff & Post, 2003; Piko, 1998). הבדלים אלו באים לידי ביטוי גם בתרומתם של המשתנים החברתיים למיתון מצוקה אצל בנים ובנות. כך לדוגמה נמצא כי תמיכה חברתית ממתנת דיכאון אצל בנות אך לא אצל בנים (Schraedley, Gotlib, & Hayward, 1999). בסיכום סקירת מחקרים על התמודדות מתבגרים טוענת פרידנברג (Frydenberg, 1997) כי בעוד שבנות משתמשות ונעזרות בתמיכה חברתית כמרכיב מרכזי בתהליך ההתמודדות שלהן, בנים אינם נוטים לפנות ולהיעזר בתמיכה חברתית בהתמודדות עם מצבי דחק.

מחקר זה מבקש לבחון הבדלים בין המינים ברמת התסמינים הפוסט-טראומתיים, תוך התייחסות להבדלים ברמת החשיפה האובייקטיבית והסובייקטיבית ולמשתנים המקור-חברתיים הכוללים אידיאולוגיה, דת ותמיכה חברתית. כיוון שכך, תיבדק ההשערה כי בעקבות חשיפה לאירועי טרור ידווחו הבנות על תסמינים פוסט-טראומתיים רבים יותר בהשוואה לבנים, וכי שיעורים שונים של מצוקה פוסט-טראומתית מקורם בהבדלים ברמת החשיפה האובייקטיבית או הסובייקטיבית של בנים ובנות. בנוסף יבדוק המחקר אם בנות משתמשות יותר בדת ובמערכות תמיכה חברתיות כמשאבים חברתיים בעוד שבנים פונים יותר לאידיאולוגיה פוליטית, והאם הבדלים אלו ימצאו את ביטויים גם בהבדלים בתחושת המצוקה הנחוות כפי שהיא מתבטאת בשיעור התסמינים הפוסט-טראומתיים של בנים ובנות.

שיטת המחקר

הנבדקים וההליך

במחקר השתתפו 2,999 מתבגרים מכיתות ז'–ט'. הילדים נדגמו מ-11 בתי ספר ברחבי ישראל בדגימת אשכולות. הארץ חולקה לארבעה אשכולות: (1) אזורים בתחום הקו הירוק, שלא נחשפו לאירועי טרור (רחובות); (2) אזורים בתחום הקו הירוק, שנחשפו לאירועי טרור (נתניה); (3) אזורי יהודה ושומרון וחבל עזה שלהם רמת חשיפה נמוכה לטרור (אריאל, אלקנה ואורנית); (4) אזורי יהודה ושומרון וחבל עזה שלהם רמת חשיפה גבוהה לאירועי טרור (גוש קטיף, קריית ארבע וקרני שומרון). בכל אשכול נבחר באופן אקראי תיכון חילוני ותיכון דתי (מלבד האשכול הרביעי, שבו לא נמצא תיכון חילוני). יש לציין כי דגימת האשכולות איננה מהווה דגימה אקראית ועל כן המדגם איננו מדגם מייצג. כמו כן, המחקר אינו מפריד בין חשיפה אישית לבין השפעה סביבתית.

לאחר קבלת האישורים המתאימים והשגת הסכמה מצד הגורמים הרלוונטיים, התבקשו כל הילדים בכיתות ז'–ט' שהיו נוכחים באותו היום למלא את השאלונים. השאלונים מולאו בנוכחות עוזרת מחקר תוך 45 דקות בממוצע.

נתוני המדגם מלמדים כי 42.2% מהנבדקים הם בנים ו-57.8% בנות. 35.5% לומדים בכיתה ז', 36.5% בכיתה ח', 26.9% בכיתה ט' ו-1.0% בכיתה י' (נכללה רק במדגם בקריית ארבע). 0.7% הגדירו עצמם חרדים, 39.0% דתיים, 27.4% מסורתיים ו-32.9% חילוניים. מצבם הכלכלי של 0.6% מהתלמידים הוא נמוך מאוד, של 4.3% נמוך, 70.4% הגדירו את מצבם הכלכלי כדומה לזה של חבריהם, 20.4% הגדירו את מצבם כגבוה מזה של חבריהם ו-4.3% כגבוה מאוד.

כלי המחקר

שאלון פרטים אישיים

התלמידים נשאלו לגבי מינם, הכיתה שבה הם לומדים, רמת הדתיות שלהם, עמדתם הפוליטית, מצבם הכלכלי, השכלת הוריהם ועיסוקם. בנוסף, נשאלו התלמידים על אירועים קשים במהלך השנה החולפת כגון אבטלה של אחד ההורים, הגירה, תאונת דרכים שעבר התלמיד או תאונת דרכים שעבר אדם קרוב. ציון הנבדק בשאלון אירועי חיים נע בין 0 ("לא חווה אף אירוע") ל-3 ("חווה שלושה אירועים או יותר").

שאלון חשיפה אובייקטיבית לאירועי טרור

חשיפה אובייקטיבית לאירועי טרור נבחנה בעזרת שאלון חשיפה לאירועי מלחמה שבנה לביא (Lavi, 2004). השאלון בגרסתו הנוכחית כולל 17 פריטים, המכסים סוגים שונים של אירועים טראומטיים הקשורים לטרור, כגון זריקת אבנים, ירי, פציעה באירוע טרור וכדומה. השאלון כולל אירועים שאירעו לנבדק עצמו, לקרוביו או לאנשים שהוא מכיר. רמת החשיפה האובייקטיבית של הנבדק מחושבת כסך כל אירועי הטרור השונים שלהם היה חשף. טווח הציונים במדרג נע בין 0 ל-17. $\alpha = .81$.

שאלון חשיפה סובייקטיבית לאירועי טרור

כאשר ציין הנבדק בשאלון החשיפה כי חווה אירוע טרור כלשהו, הוא התבקש לציין את מידת הפחד שחש בעת האירוע. מידת הפחד נעה על סולם בן ארבע דרגות, מ-1 ("לא פחדתי") ל-4 ("פחדתי מאוד"). רמת החשיפה הסובייקטיבית — שתיקרא להלן "תחושת הפחד" — היא ממוצע תשובות הנבדק על גבי סולם הפחד. $\alpha = .71$.

שאלון תסמונת פוסט-טראומתית

תסמונת פוסט-טראומתית נבדקה בעזרת שימוש בשאלון Child Post) CPTS-RI (Traumatic Stress Reaction Index) (Fredrick, Pynoos, & Nader, 1992). זהו שאלון דיווח עצמי בן 20 היגדים, שמטרתו להעריך את חומרת התסמונת הפוסט-טראומתית של הצעיר. לגבי כל היגד מתבקש הנבדק לציין את המידה שבה ההיגד מתאים לתחושתו על גבי סולם בן חמש דרגות, מ-0 ("בכלל לא") עד 4 ("הרבה מאוד"). פריטי השאלון מכילים תסמינים של הפרעה פוסט-טראומתית התואמים את ההגדרה של ה-DSM-IV לחשיפה לאירוע קיצוני חריג המאיים על הפרט, ומשקפים את אחד משלושת הקריטריונים המרכזיים של ההפרעה: חודרנות, הימנעות ועוררות יתר. ציון התסמינים הגלובלי מחושב כסכום הציונים לכל הפריטים. טווח הציונים, הנע בין 0 ל-80, ניתן לחלוקה לחמש רמות: 0-11 — מוטל בספק (doubtful), 12-24 — קל (mild), 25-39 — מתון (moderate), 40-59 — חמור (severe), 60-80 — חמור מאוד (very severe). לשאלון CPTS-RI דווחה מהימנות גבוהה, $\alpha = .86$ בגרסה העברית (Schwarzal et al., 1993) $\alpha = .91$ במחקר זה.

שאלון אידיאולוגיה

מטרת שאלון זה להעריך עד כמה הנבדק מחויב לעמדה אידיאולוגית כלשהי (ללא קשר לזיהוי הפוליטי של העמדה). השאלון כולל התייחסות הן לרמת הפעילות של הנבדק עבור אידיאולוגיה שבה הוא מאמין והן למידת דבקותו ואמונתו באותה

בתי ספר

(1) אזורים

זחום הקו

זה שלהם

זרון וחבל

בע וקרני

האשכול

ה מהווה

ופריד בין

לונגטיים,

שאלונים.

35.5% .

כללה רק

גסורתיים

של 4.3%

נדירו את

שלהם,

נשאלו

ההורים,

ן הנבדק

ועים או

אידיאולוגיה. זהו שאלון דיווח עצמי בן 20 היגדים, שנבנה במיוחד למטרות מחקר זה. לגבי כל היגד מתבקש הנבדק לציין את מידת הסכמתו על סולם בן 4 דרגות, הנעות בין 1 ("במידה רבה") ל-4 ("בכלל לא"). בהתאם לניתוח הגורמים זוהו שלושה ממדים ונבנו שלושה מדדים על ידי מיצוע תשובות הנבדקים על פריטי הממד: (1) מחויבות מעשית – הבודק פעילות אקטיבית למען אידיאולוגיה (פריט לדוגמה: "אני מוכן להשתתף בהפגנות כדי לבטא את דעותיי הפוליטיות") ($\alpha = .87$); (2) ביטחון בדעה הפוליטית – הבודק את מידת המחויבות של הנבדק לעמדתו הפוליטית (פריט לדוגמה: "כשמישהו אחר הוא בעל דעה פוליטית מנוגדת לשלי אני מוכן להתווכח איתו") ($\alpha = .68$); (3) חוסר סובלנות פוליטית – הבודק חוסר נכונות לקבל עמדות מנוגדות (פריט לדוגמה: "אני מסכים עם הטענה שאין רק דעה פוליטית אחת צודקת") ($\alpha = .72$).

שאלון עמדה פוליטית

הנבדק התבקש לשייך את עצמו לאחת משלוש העמדות הפוליטיות הבאות: ימין, שמאל או מרכז. 70.0% מהנבדקים שייכו עצמם לימין, 23.0% שייכו עצמם למרכז ו-7.0% שייכו עצמם לשמאל.

שאלון דתיות

השאלון מבוסס על Religious Orientation Scale Revised (Gorsuch & McPherson, 1989). השאלון תורגם על ידי שני שופטים תוך בדיקת ההתאמה ביניהם. מטרת השאלון היא לבחון מחויבות דתית פנימית (שבה הדת היא המטרה) וחיצונית (שבה הדת משרתת כאמצעי למטרה אחרת). השאלון מכיל 14 היגדים. בשאלון המקורי התבקשו הנבדקים לדרג את מידת הסכמתם עם כל היגד על גבי סולם בן 5 דרגות, אך על פי המלצת המחברים נעשה במחקר זה שימוש בסולם בן 6 רמות, הנעות בין 1 ("במידה רבה מאוד") לבין 6 ("לא מתאים לחיי"). לשאלון המקורי שלושה תתי-סולמות: (1) פנימית ($\alpha = .83$); (2) חיצונית-אישית ($\alpha = .57$); (3) חיצונית-חברתית ($\alpha = .58$).

על השאלון התבקשו הנבדקים לענות רק אם הם מגדירים את עצמם מסורתיים, דתיים או חרדים. ניסיון לשחזר במחקר זה את הגורמים המקוריים לא הצליח, כפי הנראה בשל העובדה שהמחקר המקורי נערך על אוכלוסייה נוצרית. ניתוח הגורמים הצביע על קיומם של שלושה מדדים שונים: (1) הדת כמרכיב עיקרי בחיים – הבודק באיזו מידה הנבדק מנהל את חייו על פי ערכים דתיים. פריט לדוגמה: "אני משתדל לחיות את חיי בהתאם לאמונותיי הדתיות" ($\alpha = .90$); (2) הדת כמרכיב חברתי – בודק באיזו מידה המחויבות לדת היא חלק מחיי החברה של המשיב.

פריט לדוגמה: "אני הולך לבית הכנסת כי שם אני נהנה לפגוש אנשים שאני מכיר" ($\alpha = .78$); (3) הדת כזהות העיקרית — באיזו מידה הדת מהווה את המרכיב העיקרי בתפיסת זהותו של הנבדק. פריט לדוגמה: "לא כל כך חשוב לי במה אני מאמין כל עוד אני אדם מוסרי" ($\alpha = .89$). המדדים נבנו על ידי מיצוע תשובות הנבדק על פריטי המדר. מהימנות השאלון כולו הייתה $\alpha = .81$.

שאלון תמיכה לאחר אירועי טרור

שאלון זה נבנה בדומה לשאלון (Support Persons Scale, Milgram & Toubiana, 1996), שבחן תמיכה חברתית אצל מתבגרים בעקבות אסון הבונים. השאלון כלל רשימה של עשרה תומכים אפשריים ולגבי כל אחד מהם היה על הילד לכתוב באיזו מידה הוא יכול לפנות אל אותו אדם, מ-1 ("במידה רבה") עד 4 ("כלל לא"). השאלון כלל שלוש קבוצות תמיכה עיקריות: (1) שיתוף בני משפחה ברגשות בעקבות אירועי טרור, $\alpha = .72$; (2) שיתוף איש מקצוע ברגשות בעקבות אירועי טרור, $\alpha = .78$; (3) שיתוף חברים ברגשות בעקבות אירועי טרור (פריט יחיד).

ממצאים

לוח 1: תסמונת פוסט-טראומטית בחלוקה לפי מין (באחוזים)

T/χ^2	בנות ($n = 1,273$)		בנים ($n = 863$)		תסמינים
	ס.ת.	%	ס.ת.	%	
$t(2134) = -3.66^{***}$	12.14	13.96	12.94	11.93	ממוצע
					רמת החומרה
$\chi^2 = 24.73, df = 4^{***}$		54.8		64.1	מוטל בספק
		29.4		21.7	קל
		10.2		9.7	בינוני
		5.1		3.5	חמור
		0.5		1.0	חמור מאוד

*** $p < .001$

בשלב הראשון נבדקו הבדלים בין המינים בתסמינים פוסט-טראומטיים. בעזרת ניתוח t הושוו מספר התסמינים הממוצעים שעליהם מדווחים בנים ובנות. ממצאי ההשוואה (לוח 1) מלמדים כי בנות מדווחות בממוצע על תסמינים פוסט-טראומטיים

ות מחקר
4 דרגות,
מים וזהו
זל פריטי
יה (פריט
; $\alpha = .87$
לעמדתו
לשלי אני
זר נכונות
פוליטית

ית: ימין,
ס למרכז

Gorsuch
זהתאמה
(המטרה)
היגדים.
על גבי
לם בן 6
לשאלון
; $\alpha = .5$

סורתיים,
ליח, כפי
הגורמים
זיים —
זה: "אני
כמרכיב
המשיב.

אביטל לאופר וזהבה טלומון

רבים יותר בהשוואה לבנים. בנוסף, ניתוח 2 בדק את ההבדלים בין המינים בכל אחת מדרגות החומרה. ממצאי הניתוח מלמדים כי בדרגות החומרה "קל", "בינוני" ו"חמור" מדווחות הבנות על תסמינים רבים יותר מהבנים, אולם אחוז הבנים המדווחים על תסמינים פוסט-טראומתיים ברמת החומרה הגבוהה ביותר הינו כפול מזה של הבנות המדווחות על אותה רמה של תסמינים. למרות הפער באחוזי הבנים והבנות בכל אחת מקבוצות ההשוואה, הרי שהניתוח הסטטיסטי אינו מאפשר להניח כי ההבדל בין בנים ובנות הוא המקור למובהקות, ועל כן יש להתייחס להבדלים הללו בהסתייגות.

בשלב השני נבדקו הבדלים בין המינים ברמת החשיפה האובייקטיבית והסובייקטיבית לאירועי טרור בעזרת שימוש בניתוח t (ראו לוח 2). ממצאי הניתוח מלמדים, כי ככלל אין הבדל מובהק ברמת החשיפה האובייקטיבית של בנים ובנות לאירועי טרור, ובממוצע בנים ובנות ישראלים דיווחו על חשיפה ל-2.5 אירועי טרור שונים (מתוך 17 אירועים אפשריים).

בדיקת סוג האירוע שבנים ובנות נחשפו אליו מלמדת גם היא על דמיון רב. בנים ובנות מציינים שלושה אירועים עיקריים שאליהם הם נחשפו ביותר: היכרות עם אדם

לוח 2: ממוצעים, סטיות תקן והשוואת ציוני מבחן t בין בנים ובנות

המשתנים	בנים		בנות		t (df)	מובהקות
	ממוצע	ס.ת.	ממוצע	ס.ת.		
חשיפה לטרור	2.52	3.12	2.34	2.52	1.71 (2930)	N.S.
פחד	1.17	.82	2.28	.89	-12.97 (2059)	***
אירועי חיים קשים	1.24	.90	1.31	.88	-2.26 (2943)	*
אירועים קשים השנה	.46	.69	.45	.64	.13 (2943)	N.S.
מחויבות אידיאולוגית מעשית	2.48	1.21	2.46	1.10	.43 (2860)	N.S.
כטחון בעמדה פוליטית	2.35	.80	2.31	.71	1.37 (2851)	N.S.
חוסר סובלנות פוליטית	2.78	1.04	2.64	.94	3.66 (2849)	***
הדת כעיקרית	2.90	1.18	3.06	1.09	-2.94 (1814)	**
הדת כמחויבות חברתית	1.83	1.08	1.68	.96	3.22 (1805)	**
הדת כזהות	3.43	1.28	3.67	1.12	-4.30 (1793)	***
תמיכה מהמשפחה	2.72	.86	2.80	.79	-2.52 (2867)	*
תמיכה מחברים	2.66	1.11	3.12	1.00	-11.46 (2844)	***
תמיכה מאיש מקצוע	1.60	.80	1.49	.64	3.85 (2856)	***

* $p < .05$ ** $p < .01$ *** $p < .001$

שנפצע באירוע טרור (דווח על ידי 34.3% מהבנים ו-39.2% מהבנות), זריקת אבנים על מכונת של מכר (30.0% מהבנים ומהבנות) והיכרות עם אדם שנהרג בטרור (26.4% מהבנים ו-33.4% מהבנות).

בחנינת רמת החשיפה הסובייקטיבית לטרור מלמדת על הבדל מובהק בין המינים בייחוס תחושת סכנה. נמצא כי בנות מדווחות על תחושת פחד רבה יותר בהשוואה לבנים. בדיקה מעמיקה יותר מלמדת כי ההבדל בתחושת הפחד של בנים ובנות בולט בעיקר ביחס להסתתרות בבית מפני הפגזות וירי ($t(149) = -3.15, p < 0.01$), לירי על אדם קרוב ($t(292) = -2.61, p < 0.01$) ולראיית אדם שאיננו קרוב נהרג ($t(245) = -2.82, p < 0.01$). כלומר, בנות מביעות דאגה רבה יותר לשלומן ולשלום האנשים שסביבן.

נבדק גם אם קיים הבדל בין המינים ברמת החשיפה לאירועים קשים אחרים שאינם קשורים לטרור (לוח 2). לא נמצאו הבדלים בין המינים במספר האירועים הקשים שאינם קשורים לטרור שבנים ובנות חוו במהלך השנה האחרונה. עם זאת, בנות דיווחו על מספר רב יותר של אירועים קשים אשר התרחשו במהלך חייהן.

ההבדלים בין המינים נבדקו גם ביחס למשתני אידיאולוגיה, דת ותמיכה חברתית (לוח 2). הממצאים מלמדים כי בנים מבטאים רמה גבוהה יותר של חוסר סובלנות פוליטית כלפי עמדות מנוגדות, אך אין הבדל בין המינים ברמת הביטחון בעמדה הפוליטית או ברמת המחויבות המעשית אליה. ביחס לדת נמצא כי בנים נוטים לתפוס את מחויבותם לדת כמחויבות למערכת חברתית, בעוד שבנות תופסות את מחויבותן לדת כמחויבות לאורח חיים ולהגדרת זהות. הבדלים בין המינים נמצאו גם ביחס לפנייה למערכות תמיכה שונות. בנות פונות יותר לקבלת תמיכה ממשפחה ומחברים, ואילו בנים פונים יותר לקבלת עזרה מקצועית.

כדי לבחון אילו משתנים מסבירים את התסמינים הפוסט-טראומתיים בקרב בנים ובקרב בנות, נערך ניתוח רגרסיה ליניארית לבנים ולבנות בנפרד. הניתוח נערך עבור מתבגרים אשר חוו אירוע טרור אחד לפחות וענו על שאלון הפחד. כאן המקום להעיר כי הרגרסיה כוללת את שאלון הדתיות שהועבר רק למתבגרים שאינם חילוניים. כיוון שכך תוצאות הרגרסיה רלוונטיות רק עבור נבדקים שאינם חילוניים אשר חוו לפחות אירוע טרור אחד. תוצאות הניתוח מובאות בלוח 3 (ראו בעמוד הבא).

בחנינת מודל הרגרסיה מלמדת כי יכולתו להסביר את השונות בתסמינים הפוסט-טראומתיים בקרב בנים ובנות הינה דומה, ועומדת על כ-24%. בדיקת הקשרים מצביעה כי תחושת פחד היא המשתנה בעל הקשר החזק ביותר לרמת התסמינים בקרב שני המינים ($\beta = 0.30$ עבור בנים ו- $\beta = 0.32$ עבור בנות). המשתנה השני בחשיבותו

כל אחת

"בינוני"

ז הבנים

ינו כפול

זי הבנים

זר להניח

לים הללו

ייקטיבית

ממצאי

של בנים

2 אירועי

רב. בנים

עם אדם

נות

מובהקות

N.S.

*

N.S.

N.S.

N.S.

**

**

*

* $p < 0.05$

אביטל לאופר וזחבה סולומון

לוח 3: רגרסיה ליניארית לניבוי תסמינים פוסט-טראומתיים עבור בנים ובנות

המשתנים	בנים		בנות	
	t	β	t	β
סוציו-דמוגרפיים				
גיל			-3.27	-.11 **
רמת דתיות				
אירועים קשים				
במהלך החיים				
במהלך השנה האחרונה	3.37	.14 **		
אירועי טרור				
חשיפה	3.03	.13 **	4.02	.13 ***
פחד	7.20	.30 ***	9.33	.32 ***
מחויבות מעשית				
אידיאולוגיה				
חוסר סובלנות			5.74	.19 ***
בטחון בעמדה	3.17	.14 **		
דתיות				
כאורת חיים				
כמרכיב חברתי	6.02	.25 ***		
כמגדירה זהות			-2.86	-.09 **
תמיכה חברתית				
ממשפחה				
מחברים				
מאיש מקצוע			3.97	.13 ***
אחוז שונות מוסברת	24.7%		24.9%	

** p < .01 *** p < .001

אצל בנים היה דתיות כמחויבות חברתית, ולאחריו על פי הסדר: אירועים קשים במהלך השנה האחרונה, בטחון בעמדה הפוליטית וחשיפה לטרור. כל המשתנים היו קשורים באופן חיובי לתסמינים.

המשתנה השני ברמת הקשר לתסמינים הפוסט-טראומתיים של בנות היה חוסר סובלנות פוליטית ולאחריו חשיפה לטרור, תמיכה מאיש מקצוע, גיל (קשר הפוך) ודת כמגדירה זהות (קשר הפוך).

ניתן לראות כי ההבדל העיקרי בין המינים הוא בקשרים שבין משתני אידיאולוגיה ודת לרמת המצוקה. דתיות כמחויבות חברתית הייתה בעלת קשר חיובי חזק לרמת המצוקה של בנים, בעוד שאצל בנות הדת היוותה גורם ממתן מצוקה, ואילו חוסר

סובלנות פו
במהלך הש
מאיש מקצ

דיון

עניינו של
פוסט-טראו
בנות נוטו
ובכך דומי
(1997, 2000)
Vidovic,
asic, 2000
לרמות חונ
הגבוהה בי
ביותר של
ישנם
טראומתיים
בהכרח ע
תיאוריית
תהיה יותר
מוכנות בי
(Lerner, 2003)
הפוסט-ט
יטושטשו
העובדה
דיווחו על
יוצא של
רמת המצ
בנוסף
החשיפה
ייתכן שב

סובלנות פוליטית הייתה קשורה למצוקה רבה יותר. הבדל נוסף הוא שאירועים קשים במהלך השנה האחרונה היוו גורם מצוקה רק אצל בנים בעוד שגיל צעיר ותמיכה מאיש מקצוע היוו גורם התורם למצוקתן של בנות בלבד.

דיון

עניינו של מחקר זה הוא בחינת ההבדלים בין המינים בחשיפה לטרור ובתסמינים פוסט-טראומטיים העלולים להתפתח בעקבות חשיפה זו. ממצאי המחקר מלמדים כי בנות נוטות לדווח בממוצע על מספר רב יותר של תסמינים פוסט-טראומטיים, ובכך דומים ממצאים אלו לעדויות קודמות שנמצאו על אוכלוסייה מבוגרת (Durakovic, 1998; Stein et al., 1997, 2000; Belko et al., 2003; Klingman, 1992; Kuterovac et al., 1994; Vizek-Vidovic, 2000). עם זאת, בחינת התסמינים על פי חלוקה לרמות חומרה מלמדת כי ההבדל בין המינים איננו זהה בכל הרמות: ברמת החומרה הגבוהה ביותר מתהפך הפער בין המינים, ואחוז כפול של בנים סובלים מרמה חמורה ביותר של תסמינים.

ישנם חוקרים הטוענים כי ההבדלים בין המינים בדיווח על תסמינים פוסט-טראומטיים הוא פועל יוצא של הבדלים בנכונות להודות במצוקה, ואינם מעידים בהכרח על הבדל אמיתי ברמת המצוקה הנחווית (Durakovic-Belko et al., 2003). תיאוריית התפקיד החברתי (Eagly, 1987) טוענת כי קיימת ציפייה חברתית שאישה תהיה יותר פסיבית וחלשה, ויש יותר הרשאה לחשיפה של חולשת נשים, לכן נשים מוכנות ביתר קלות לחשוף את עצמן (Dindia & Allen, 1992) ולהודות במצוקה (Gavranidou & Rosner, 2003). כיוון שכך, הבדלים בין המינים ברמת המצוקה הפוסט-טראומטית יבלטו בחברות בעלות נורמות של תפקידי מין מוגדרים, אך יטושטשו בחברות שוויוניות יותר (Norris, Perilla, Ibanez & Murphy, 2001). העובדה שיותר בנות דיווחו על מצוקה ברמה בינונית ואילו אחוז כפול של בנים דיווחו על מצוקה חריפה, יכולה לחזק את הסברה שההבדל בין המינים הוא פועל יוצא של הבדלים בנכונות להודות בתחושות של מצוקה, הבדלים הנעלמים כאשר רמת המצוקה של הפרט היא גבוהה במיוחד.

בנוסף להבדל בין המינים בתחושת המצוקה נמצא שלמרות הדמיון ברמת החשיפה האובייקטיבית של בנים ובנות, בנות דיווחו על תחושה רבה יותר של פחד. ייתכן שבנות נוטות לפרש אירועים תוקפניים כמאיימים יותר, כפי שטוענת ברודי

ואחרים (Brody et al., 1995). עם זאת, גם כאן ניתן לשער כי חלק מההבדל בתחושת הפחד בין המינים נובע מהבדלים בהרשאה החברתית לחשוף רגשות של חולשה. החלק השני של המחקר בחן אם בנים ובנות נבדלים במשתנים החברתיים המשפיעים על רמת המצוקה הפוסט-טראומתית. קיימות תיאוריות סוציולוגיות הטוענות כי גברים ונשים אינם חיים באותו "עולם חברתי" (Lorber, 1999) ועל כן הם חשופים למשתנים שונים המשפיעים על רמת חוסנם או פגיעותם ועל משאבי ההתמודדות הזמינים להם. ממצאי המחקר מלמדים כי ההבדל העיקרי בין בנים ובנות התבטא בתפיסתם את מחויבותם הדתית: בעוד שבנות נוטות לראות בדת חלק מאורח חייהן ומזהותן הכללית, בנים רואים בה מערכת חברתית. ייתכן שאפשר לשייך חלק מההבדל לעובדה שבנים דתיים מצווים להתפלל במניין שלוש פעמים ביום, ועל כן הדת מהווה עבורם חלק מרשת חברתית, בעוד שהפעולה הדתית של הבת נוטה יותר להתקיים כחלק מעולמה הפרטי. העובדה שהפעולה הדתית של הבת מתאפיינת יותר בהיותה פרטית ולא ממוסדת איננה ייחודית רק לאוכלוסייה יהודית, ונמצאה גם באוכלוסייה נוצרית. למעשה, נשים נוצריות נוטות לבטא רמה גבוהה יותר של מחויבות דתית בהשוואה לגברים, והבדל זה הינו בולט במיוחד כאשר בודקים התנהגויות דתיות שאינן ממוסדות (Strawbridge, Shema, Cohen, Roberts & Kaplan, 1998).

בניגוד להבדלים הברורים בין בנים ובנות שנמצאו ביחס לדת, הרי שביחס לאידיאולוגיה פוליטית לא נמצא הבדל בין המינים ברמת המחויבות המעשית כלפיה או ברמת הביטחון בעמדה הפוליטית. ממצא זה שונה ממחקרים קודמים אשר מצאו שבנים מגיעים מוקדם יותר לזהות פוליטית מגובשת (Archer, 1989; Goossens, 2001). עם זאת יש לזכור כי בחברה הישראלית העיסוק בפוליטיקה ובאידיאולוגיה מהווה מרכיב מרכזי בשיח הציבורי, וכיוון שכך ניתן להניח שצעירים ישראלים חשופים בגיל צעיר יותר למסרים אידיאולוגיים ופוליטיים, ועל כן בנים ובנות כאחד מגבשים זהות פוליטית ברורה בגיל צעיר.

במימד פוליטי אחד היה הבדל בין המינים: מתברר כי בנים נוטים לבטא רמה גבוהה יותר של חוסר סובלנות כלפי עמדות פוליטיות מנוגדות. ניתן להניח כי הבדל זה בין המינים הינו פועל יוצא לא של הבדלים בגיבוש הזהות הפוליטית, אלא של הבדלים חברתיים בהרשאה להבעת ביקורת ושלילה. אסרטיביות ושלילה נתפסים באופן עקבי כתואמים סטריאוטיפים גבריים, ומנוגדים לתפיסת הנשיות שהינה בעלת מרכיבי קבלה והשלמה (Arrindell et al., 1997). כיוון שכך, סביר להניח כי בנות תתקשנה יותר מבנים להביע חוסר סובלנות כלפי עמדות פוליטיות מנוגדות, עקב אי התאמתם של ביטויי שליילה וביקורת לסטריאוטיפים הנשיים.

המימד החברתי האחרון שבו נבדקו הבדלים בין בנים לבנות היה בפנייה לרשתות

חברתיות. כצפוי, נמצא שבנות פונות יותר מבנים למשפחה ולחברים לשם קבלת תמיכה. ממצא זה תואם עדויות קודמות (לדוגמה: Olsen & Shultz, 1994; Robinson, 1995). עם זאת נמצא כי בנים נוטים יותר לפנות לאיש מקצוע. סביר להניח שפנייה לאיש מקצוע בגיל ההתבגרות היא תוצר של הכרת ההורים או של הסביבה החברתית במצוקת הילד וחיפוש התערבות מקצועית. כיוון שכך, יותר משהפנייה מלמדת על חיפוש מקורות תמיכה ועזרה מצד הילד, היא מלמדת על הכרה חברתית במצוקת הילד וחיפוש פיתרון מצד גורמים בסביבתו ובראשם ההורים. כיוון שבנות נוטות לדווח על תסמינים רבים יותר, היינו מצפים למצוא שיותר בנות מופנות לאנשי מקצוע. העובדה שיותר בנים פונים או מופנים לאיש מקצוע יכולה ללמד כי אף שחלק ניכר מהבנים אינם מודים במצוקתם, הרי שהסביבה החברתית מבחינה במצוקתם וחשה צורך להפנותם להתערבות מקצועית. ממצא זה מחזק את הסברה שחלק ניכר מההבדלים במצוקה של בנים ובנות הוא פועל יוצא של מתן הרשאה חברתית לדווח על תחושות של מצוקה. עם זאת יש גם לזכור כי אחוז הבנים הסובלים מתסמינים ברמת החומרה הגבוהה ביותר היה גבוה משל הבנות, וסביר להניח כי אוכלוסייה זו מופנית יותר לאנשי מקצוע, אך כיוון שקבוצה זו קטנה מאוד אין בה בכדי להסביר את כל הפער בין המינים בפנייה לאיש מקצוע.

בחלק השלישי של המחקר נבדק אם ההבדלים בין המינים בשימוש במשאבים חברתיים יכולים להסביר את רמת המצוקה של בנים ובנות שאינם חילוניים אשר חוו לפחות אירוע טרור יחיד. מבין כל המשתנים שנבדקו במחקר, המנבא העיקרי שנמצא לתסמינים פוסט-טראומתיים הן עבור בנים והן עבור בנות היה רמת החשיפה הסובייקטיבית, קרי, תחושת הפחד. חשיבותה של הפרשנות האישית בהבנת תהליכי התמודדות הפרט הודגשה כבר על ידי לזרוס ופולקמן (Lazarus & Folkman, 1987). פחד, שהינו פרשנות אישית למידת האיום הטמונה באירוע, נמצא כגורם העיקרי להבנת התסמינים הפוסט-טראומתיים במספר מחקרים נוספים (Dyregrov et al., 2000; Gavrilovic et al., 2002). כזכור מצאנו גם שבנות נוטות לחוש תחושה רבה יותר של פחד. כיוון שכך ניתן להניח כי חלק ניכר מתחושת המצוקה הרבה יותר של בנות נובע מתפיסת אירועי הטרור כמאיימים יותר.

ההבדל העיקרי בניכוי תסמינים פוסט-טראומתיים לבנים ולבנות התבטא במשתנים החברתיים. רמת המצוקה של בנים הייתה קשורה באופן חזק יותר לתפיסת הדת כמרכיב חברתי, ואילו רמת המצוקה של הבנות הייתה קשורה לחוסר סובלנות פוליטית. בשני המקרים מתברר כי מערכות חברתיות אלו לא היוו בלמים מפני מצוקה, אלא למעשה החריפו אותה. ממצא זה היה מנוגד להשערתנו כי מערכות חברתיות תהוונה גורם ממתן, זאת אף שעדויות על כישלונן

תחושת
לשה.
נרתיים
לוגיות
יעל כן
משאבי
ובנות
מאורח
ך חלק
יעל כן
נוטה
אפיינת
מצאה
זר של
נדקים
Straw
שביחס
כלפיה
אשר
Arche
טיקה
עירים
בנים
רמה
הבדל
א' של
זפסים
בעלת
בנות
קב אי
שתות

של מערכות תמיכה שונות במיתון מצוקה בעקבות אירועים ביטחוניים אצל מתבגרים נמצאה גם במחקרים נוספים. כך לדוגמה נמצא כי אידיאולוגיה לא הובילה להפחתת מצוקה אצל מתבגרים בדרום אפריקה (Straker, 1988), ודת הייתה קשורה באופן חיובי לרמת המצוקה של מתבגרים במלחמת האזרחים בסרביה (Durakovic-Belko et al., 2003).

ככל הנראה הקשר שבין אמונה במערכת ערכים לבין יכולתה למתן מצוקה הוא מורכב ותלוי בהתאמה שבין מערכת הערכים למציאות המתרחשת. שטיין (2001), שחקרה התמודדות ילדים עם תהליך השלום מצאה כי כאשר היה פער בין הנחות האידיאולוגיה לבין המציאות הפכה האידיאולוגיה להיות גורם לחץ נוסף במקום גורם מגן. בדומה טוענים אליסון, בורדמן, ויליאמס וג'קסון (Ellison, Boardman, Williams, & Jackson, 2001) כי כאשר אירועים שליליים, שמאמין דתי מתמודד עימם, מיוחסים להתנהגות שאיננה תואמת את ציפיות הנורמות הדתית, מהווה המחויבות הדתית גורם לחץ נוסף היוצר במאמין אשמה, בושה, תיג והפחתת תמיכה קהילתית.

כאמור, במחקר זה נמצא כי מחויבות דתית אצל בנים ומחויבות אידיאולוגית אצל בנות היו קשורים למצוקה פוסט-טראומתית באופן חזק יותר מאשר עצם החשיפה לאירועי טרור. בשני המקרים ניתן לראות במערכות תרבותיות אלו מקורות משמעותיים ללחץ עבור בנים ובנות בגיל ההתבגרות. כך לדוגמה בקרב הבנים – דתיות כמחויבות חברתית מבטאת בעיקר נכונות להתפלל במניין, מסיבות חברתיות ולא דתיות. תפילה במניין מהווה מנגנון פיקוח חברתי ועלולה ליצור תחושה של לחץ בעיקר כלפי הבאים להתפלל שלא מתוך אמונה פנימית אלא בעקבות תחושת המחויבות החברתית. תחושת לחץ זו עלולה להוסיף על תחושת הלחץ הקיימת כתוצאה מהמצב הביטחוני, ולהחריף מצוקה קיימת.

בקרב בנות, חוסר סובלנות פוליטית איננו מאפיין שכית. כזכור, ההבדל היחיד אשר נמצא במחקר ביחס למידת המחויבות הפוליטית של בנים ובנות היה נטייה רבה יותר לחוסר סובלנות פוליטית אצל בנים. ניתן אם כן להניח שביטויים של חוסר סובלנות פוליטית אצל בנות חורגים מגבולות ההרשאה החברתית לביטוי פוליטי בקבוצה זו. כיוון שכך, בנות המביעות חוסר סובלנות פוליטית נוהגות בחוסר התאמה לנורמות המקובלות לביטוי אידיאולוגי בקבוצתן, שהרי ביטויי אסרטיביות אינן תואמים סטריאוטיפים נשיים. חוסר ההתאמה בין ביטויי שלילה כלפי עצמות מנוגדות לבין סטריאוטיפים נשיים עלול להיות גורם נוסף למצוקה חברתית עבור נערות מתבגרות, ובכך להחריף מצוקות קיימות. עם זאת, כיוון שהמחקר הינו יחסי, ניתן גם להניח כי בנות החשות מצוקה פוסט-טראומתית נוטות להיות חסרות סובלנות לעצמות מנוגדות באופן בולט יותר מבנות שאינן חשות מצוקה. אחד ממאפייניה של

המצוקה הפוסט-טראומטית הינה עוררות יתר. כיוון שכך, ייתכן שבנות הנמצאות בעוררות רבה יותר אינן פנויות להקשיב לטיעונים המנוגדים לעמדתן, והן קצרות-רוח ומבטאות שלילה ביתר עוצמה.

מעבר לחוסר היכולת של משתני האידיאולוגיה והדת למתן תסמינים פוסט-טראומטיים, בולטת העובדה כי לא נמצא שתמיכה ממשפחה ומחברים קשורה באופן שלילי לרמת התסמינים הפוסט-טראומטיים, ותמיכה מאיש מקצוע קשורה באופן חיובי לרמת המצוקה של בנות. ממצאים אלו עומדים בסתירה למחקרים קודמים (לדוגמה: Milgram & Toubiana, 1996; Punamaki et al., 1997, 2001) אך תואמים מחקרים שבהם רמת החשיפה לאירועים קשים הייתה גבוהה במיוחד (Durakovic-Belko et al., 2003; Walton et al., 1997). ייתכן שעצם היכולת לחלוק רגשות המתעוררים בעקבות טרור כשלעצמה אינה מספקת למתן תחושות של מצוקה פוסט-טראומטית. לחילופין ניתן להניח כי דווקא ילדים הסובלים מרמה גבוהה יותר של תסמינים פוסט-טראומטיים יתקשו לחלוק את רגשותיהם עם הקרובים להם (אולי מחשש שמא יוסיפו לסבלם), ועל כן תימנע מהם תמיכה.

העובדה שתמיכת איש מקצוע הייתה קשורה באופן חיובי לרמת התסמינים הפוסט-טראומטיים יכולה ללמד כי אותן בנות הסובלות מרמה גבוהה של תסמינים פוגות יותר מהשאר לאנשי מקצוע. אולם לא ניתן להתעלם מהעובדה שייתכן שתמיכת איש מקצוע אינה בהכרח מסייעת להתמודדות אלא אולי דווקא מחריפה את התסמינים. כך לדוגמה מחקרים על חיילים שסבלו מתסמינים פוסט-טראומטיים הצביעו על החרפה בתסמינים בעקבות פנייה אל איש מקצוע (Bleich, Shalev, 1992; Shoham, Solomon & Kotler, 1992; Solomon et al., 1992). כחלק מהטיפול באירועים טראומטיים יש פעמים רבות צורך לשוב ולשחזר את האירוע ולהעלות אותו אל רמת המודעות של הפרט. העובדה שכחלק מהתהליך הטיפולי נאלץ אדם להתמודד עם הזיכרונות הקשים של האירוע עלולה להיות סטרסוריאליזם וליצור תחושה של חוויה טראומטית חוזרת. כיוון שכך, ייתכן כי עצם העיסוק באירוע הטראומטי עלול להחריף את המצוקה הקיימת. ממצא זה מעיד על הצורך בבחינה לאורך זמן של הקשר בין תמיכה מאיש מקצוע לרמת המצוקה.

ברצוננו לסייג את הממצאים ולהצביע על כך שיכולת המודל להסביר את התסמינים אצל בנים ואצל בנות הייתה דומה ועמדה על כרבע מהשונות המוסברת. רמת שונות זו מצביעה על קיומם של גורמים נוספים שיש לכלול במחקרים עתידיים. כך למשל לאור חשיבות הפירוש הסובייקטיבי של אירועים יש לבחון משתנים קוגניטיביים כגון תהליכי התמודדות, תהליכי הדחקה ותהליכי ייחוס (Asarnow et al., 1999; Foa, Steketee, & Rothbaum, 1989). היכולים אולי לשפוך אור נוסף על ההבדלים בייחוס תחושת איום לאירועים שונים. כמו כן יש לבחון את קיומם של

סטריאוטיפים חברתיים המשפיעים על הבדלים בין בנים ובנות בנכונות להודות במצוקה ובתחושות שליליות שונות.

כאשר למדגם, אף שמדובר במדגם רחב-היקף מאזורים שונים בארץ, יש לו מספר מגבלות. ראשית, מטרת המחקר הייתה לבחון הבדלים ברמת המחויבות האידיאולוגית בנפרד מהשיוך הפוליטי, אולם כמעט כל הנבדקים במחקר שייכו עצמם לימין או למרכז. עובדה זו מאפשרת הכללת הממצאים רק לקבוצה זו. בדומה, גם המחויבות הדתית נבדקה רק על בני נוער שאינם חילוניים, ולפיכך הממצאים העולים מהגרסיה נכונים רק לקבוצה זו. עובדות אלו אומנם מקשות על יכולת הכללת הממצאים לאוכלוסיית בני הנוער הישראלית, אך היא שופכת אור על קבוצה משמעותית מקרב בני הנוער הישראלים — מסורתיים או דתיים, אשר נחשפו לפחות לאירוע טרור אחד.

העובדה שהמחקר הועבר בנקודת זמן אחת אף היא משמעותית לבחינת הבדלים בין בנים ובנות. קיימות עדויות המצביעות על כך שבנים רגישים לתסמינים פוסט-טראומתיים זמן קצר לאחר האירוע, בעוד שלאחר זמן מתהפכת התמונה ובנות מדווחות על רמה גבוהה יותר של תסמינים (Stein, Comer, Gardner & Kelleher, 1999). במחקר זה לא נבדקה ההשפעה של משך הזמן שעבר מאז האירוע הטראומטי על רמת התסמינים של בנים ובנות. כיוון שכך, במחקרים עתידיים יהיה צורך לכלול את משתנה הזמן שחלף מאז האירוע כאחד המשתנים המשפיעים על רמת התסמינים של המתבגרים.

ילדי ישראל מתמודדים עם אירועי טרור בפרט ועם אירועי מלחמה בכלל מאז קום המדינה. חשוב לדעת כיצד ישפיעו אירועים אלו על תפקוד המתבגרים של היום לכשיהיו בוגרים הנמצאים במצבי טרור או לחימה; באיזו מידה ההתמודדויות הנוכחיות יגבירו או יחלישו את יכולתם להתמודד באופן יעיל ואפקטיבי. לשם כך יש צורך במחקרים לאורך טווח.

שאלה נוספת היא באיזו מידה צביון החברה — כחברה המצויה בלחימה מתמשכת ובה ניתנת חשיבות רבה לצבא ולכוחניות — משפיע על מערכות יחסים בין הפרטים בחברה בכלל ובין גברים לנשים בפרט. אין ספק כי לקיומה של החברה הישראלית תחת לחימה תמידית יש השלכות חברתיות רחבות-היקף.

מקורות

- איצקוביץ, ר., וידנר, מ., וקלינגמן, א. (1994). תגובות רגשיות של ילדים על מלחמת המפרץ. *פסיכולוגיה, ד*, 181-170.
- סורוצקי, ח. (1996). הקשר בין ערכים להסתגלות במצבי לחץ בקרב דתיים וחילוניים. עבודת מוסמך, המחלקה לפסיכולוגיה, אוניברסיטת בר-אילן.
- שדה-קדרון, מ. (1997). הקשר בין חשיפה לאירועים פוליטיים לבין ההסתגלות הפסיכולוגית של ילדים החיים בתנאי לחץ. עבודת מוסמך, אוניברסיטת תל-אביב.
- שטיין, ע. (2001). תגובות ילדים למצב לחץ בשלבי הביניים של תהליך השלום. חיבור לשם קבלת התואר "דוקטור לפילוסופיה", אוניברסיטת בר-אילן.
- Allwood, M.A., Bell-Dolan, D., Husain, S.A. (2002). Children's trauma and adjustment reactions to violent and non-violent war experiences. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 41, 450-457.
- American Psychiatric Association (1994). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (4th ed.). Washington, D.C.: Author.
- Archer, S.L. (1989). Gender differences in identity development: Issues of process, domain, and timing. *Journal of Adolescence*, 12, 117-138.
- Arrindell, W.A., Vergara, A.I., Torres, B., Caballo, V.E., Sanderman, R., Calvo, M.G., van der Ende, J., Oosterhof, L., Castro, J., Palenzuela, D.L., Zaldivar, F., & Simon, M.A. (1997). Gender roles in relation to assertiveness and Eysenckian personality dimensions: Replication with a Spanish population sample. *Sex Roles*, 36, 79-93.
- Asarnow, J., Glynn, S., Pynoos, S., Robert, S., Nahum, J., Guthrie, D., Cantwell, D., & Franklin, B. (1999). When the earth stops shaking: Earthquake sequelae among children diagnosed for pre-earthquake psychopathology. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 38, 1016-1023.
- Bar-Tal, Y., Lurie, O., & Glick, D. (1994). The effect of gender on the stress process of Israeli soldiers during the Gulf War. *Anxiety, Stress and Coping: An International Journal*, 7, 263-276.
- Benda, B.B. (2003). A test of three competing theoretical models of delinquency using structural equation modeling. *Journal of Social Service Research*, 29, 55-91.
- Bleich, A., Shalev, A., Shoham, S., Solomon, Z., & Kotler, M. (1992). PTSD: Theoretical and practical considerations as reflected through Koach: An innovative treatment project. *Journal of Traumatic Stress*, 5, 265-272.
- Breslau, N., Kessler, R.C., Chilcoat, H.D., Schultz, L.R., Davis, G.C., & Anderski, P. (1998). Trauma and posttraumatic stress disorder in the community. *Archives of General Psychiatry*, 55, 626-632.
- Brody, L.R., Lovas, G.S., & Hay, D.H. (1995). Gender differences in anger and fear as a function of situational context. *Sex Roles*, 32, 47-78.
- DeLisi, L.E., Maurizio, A., Yost, M., Papparozi, C.F., Fulchino, C., Katz, C.L., Altesman,

זוגות להורות

בארץ, יש לו
ת המחויבות
מחקר שייכו
זה זו. בדומה,
כך הממצאים
ות על יכולת
ור על קבוצה
חשפו לפחות

חינת הברלים
זמינים פוסט-
תמונה ובנות
Stein, Come
יע הטראומטי
: צורך לכלול
את התסמינים

כלל מאז קום
ים של היום
ההתמודדויות
לשם כך יש

ויה בלחמה
ות יחסים בין
של החברה

- J., Biel, M., Lee, J., & Stevens, P. (2003). A survey of New Yorkers after the Sept. 11, 2001 terrorist attacks. *American Journal of Psychiatry*, 160, 780-783.
- Dindia, K., & Allen, M. (1992). Sex differences in self-disclosure: A meta-analysis. *Psychological Bulletin*, 112, 106-124.
- Dong, Q., Yang, B., & Ollendik, T.H. (1994). Fears in Chinese children and adolescents and their relations to anxiety and depression. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 35, 351-363.
- Durakovic-Belko, E., Kulenovic, & Dapic, R. (2003). Determinants of posttraumatic adjustment in adolescents from Sarajevo who experienced war. *Journal of Clinical Psychology*, 59, 27-40.
- Dyregrov, A., Gupta, L., Gjestad, R., & Mukanoheli, E. (2000). Trauma exposure and psychological reactions to genocide among Rwandan children. *Journal of Traumatic Stress*, 13, 3-21.
- Eagly, A.H. (1987). *Sex differences in social behavior: A social role interpretation*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Ellison, C.G., Boardman, J.D., Williams, D.R., & Jackson, J.S. (2001). Religious involvement, stress, and mental health: Findings from the 1995 Detroit area study. *Social Forces*, 80, 215-249.
- Erikson, E.H. (1968). *Identity: Youth and crisis*. New York: Norton.
- Feldman, S.S., Fisher, L., Ransom, D.C., & Dimiceli, S. (1995). Is "what is good for the goose good for the gander?" Sex differences in relations between adolescent coping and adult adaptation. *Journal of Research on Adolescence*, 2, 333-359.
- Foa, E.B., Steketee, G., & Rothbaum, B. O. (1989). Behavioral/cognitive conceptualization of PTSD. *Behavioral Therapy*, 20, 155-176.
- Fredrick, C., Pynoos, R., & Nader, K. (1992). *Childhood post-traumatic stress reaction index*. Copyrighted instrument.
- Frydenberg, E. (1997). *Adolescent coping*. London: Routledge.
- Garbarino, J., & Kostelny, K. (1996). The effects of political violence on Palestinian children's behavior problems: A risk accumulation model. *Child Development*, 67, 33-45.
- Gavranidou, M., & Rosner, R. (2003). The weaker sex?: Gender and post-traumatic stress disorder. *Depression and Anxiety*, 17, 130-139.
- Gavrilovic, J., Lecic-Tosevski, D., Knezevic, G., & Priebe, S. (2002). Predictors of posttraumatic stress in civilians 1 year after air attacks: A study of Yugoslavian students. *Journal of Nervous and Mental Disease*, 190, 257-262.
- Geckova, A., Van Dijk, J.P., Stewart, R., Groothoff, J. W., & Post, D. (2003). Influence of social support on health among gender and socio-economic groups of adolescents. *European Journal of Public Health*, 13, 44-50.
- Goossens, L. (2001). Global versus domain-specific statuses in identity research: A comparison of two self-report measures. *Journal of Adolescence*, 24, 681-699.

- Gorsuch, R.L., & McPherson, S.E. (1989). Intrinsic/extrinsic measurement: I/E Revised and single-item scales. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 28, 348-354.
- Klingman, A. (1992). Stress reaction of Israeli youth during the Gulf War: A quantitative study. *Professional Psychology Research Practice*, 23, 521-527.
- Kostelny, K., & Garbarino, J. (1994). Coping with the consequences of living in danger: The case of Palestinian children and youth. *International Journal of Behavioral Development*, 17, 595-611.
- Kuterovac, G., Dyregrov, A., & Stuvland, R. (1994). Children in war: A silent majority under stress. *British Journal of Medical Psychology*, 67, 363-375.
- Lavi, T. (2004). *Psychological adjustment following exposure to extreme political violence*. Unpublished doctoral dissertation, Tel Aviv University.
- Lazarus, R. S., & Folkman, S. (1987). Transactional theory and research on emotions and coping: Towards a person-centered perspective. *European Journal of Personality*, 1, 141-170.
- Lorber, J. (1999). *Gender paradoxes*. Opladen: Leske & Budrich.
- Macksoud, M. S., & Aber, J. L. (1996). The war experience and psychosocial development of children in Lebanon. *Child Development*, 67, 70-88.
- McMillen, J.C., & Fisher, R. H. (1998). The perceived benefit scale: Measuring perceived positive life changes after negative events. *Social Work Research*, 22, 173-186.
- Milgram, N., & Toubiana, Y.H. (1996). Children's selective coping after a bus disaster: Confronting behavior and perceived support. *Journal of Traumatic Stress*, 9, 687-702.
- Muldoon, O.T. (2003). Perceptions of stressful life events in Northern Irish school children: A longitudinal study. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 44, 193-201.
- Muldoon, O.T., & Trew, K. (2000). Children's experience and adjustment to political conflict in Northern Ireland. *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, 6, 157-176.
- Nader, K., & Pynoos, R.S. (1993). The children of Kuwait after the Gulf crisis. In N. Fox & L.A. Leavitt (Eds.). *The psychological effects of war and violence on children* (pp. 181-195). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Nader, K.O., Pynoos, R.S., Fairbanks, L.A., Al-Ajeel, M., & Al-Asfour, A. (1993). A preliminary study of PTSD and grief among the children of Kuwait following the Gulf crisis. *Journal of Clinical Psychology*, 32, 407-416.
- Norris, F.H., Perilla, J.L., Ibanez, G.E., & Murphy, A.D. (2001). Sex differences in symptoms of posttraumatic stress: Does culture play a role? *Journal of Traumatic Stress*, 14, 7-28.
- Ollendick, T.H., Yang, B., Dong, Q., Xia, Y., & Lin, L. (1995). Perceptions of fear in other children and adolescents: The role of gender and friendship status. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 23, 627-633.
- Olsen, D. A., & Shultz, K. S. (1994). Gender differences in dimensionality of social support. *Journal of Applied Social Psychology*, 24, 1221-1232.

J., Biel, M.
2001 terro
Dindia, K., &
Psychologi
Dong, Q., Yan
their relati
35, 351-36
Durakovic-Bel
adjustmen
Psycholog
Dyregrov, A.,
psycholog
Stress, 13,
Eagly, A.H. (I
NJ: Erlba
Ellison, C.G.
involveme
Social For
Erikson, E.H.
Feldman, S.S.
goose goc
adult ada
Foa, E.B., Ste
of PTSD.
Fredrick, C., I
Copyrigh
Frydenberg, I
Garbarino, J.
children's
33-45.
Gavranidou,
disorder.
Gavrilovic, J
posttraum
students.
Geckova, A.,
social su
European
Goossens, L
comparis

- Pearce, M.J., Jones, S.M., Schwab-Stone, M.E., & Ruchkin, V. (2003). The protective effects of religiousness and parent involvement on the development of conduct problems among youth exposed to violence. *Child Development, 74*, 1682-1692.
- Piko, B. (1998). Social support and health in adolescence: A factor analytical study. *British Journal of Health Psychology, 3*, 333-344.
- Punamaki, R.L. (1996). Can ideological commitment protect children's psychosocial well-being in situations of political violence. *Child Development, 67*, 55-69.
- Punamaki, R.L., Qouta, S., & El-Sarraj, E. (2001). Resiliency factors predicting psychological adjustment after political violence among Palestinian children. *International Journal of Behavioral Development, 25*, 256-267.
- Punamaki, R.L., Qouta, S., & El-Sarraj, E. (1997). Models of traumatic experiences and children's psychological adjustment: The role of perceived parenting, children's resources and activity. *Child Development, 68*, 718-728.
- Robinson, N.S. (1995). Evaluating the nature of perceived support and its relation to perceived self-worth in adolescents. *Journal of Research on Adolescence, 5*, 253-280.
- Schraedley, P.K., Gotlib, I.H., & Hayward, C.H. (1999). Gender differences in correlates of depressive symptoms in adolescents. *Journal of Adolescent Health, 25*, 98-108.
- Schwarzwalld, J., Weisenberg, M., Waysman, M., Solomon, Z., & Klingman, A. (1993). Stress reactions of school-age children to the bombardment by Scud missiles. *Journal of Abnormal Psychology, 102*, 404-410.
- Solomon, S., Greenberg, J., & Pyszczynski, T. (1991). A terror management theory of social behavior: The psychological functions of self-esteem and cultural worldviews. *Advances in Experimental Psychology, 24*, 93-159.
- Solomon, Z., & Berger, R. (in press). Coping with the aftermath of terror: Resilience of ZAKA body handlers. *Journal of Aggression, Maltreatment and Trauma*.
- Solomon, Z., Gelkopf, M. & Bleich, A. (in press). Is terror gender blind? *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*.
- Solomon, Z., Shalev, A., Spiro, S. E., Dolev, A., Bleich, A., Waysman, M., & Cooper, S. (1992). Negative psychometric outcomes: Self-report measures and a follow-up telephone survey. *Journal of Traumatic Stress, 5*, 225-246.
- Stein, B., Comer, D., Gardner, W., & Kelleher, K. (1999). Prospective study of displaced children's symptoms in wartime Bosnia. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology, 34*, 464-469.
- Stein, M.B., Walker, J.R., Hazen, A.L., & Forde, D.R. (1997). Full and partial posttraumatic stress disorder: Findings from a community survey. *American Journal of Psychiatry, 154*, 1114-1119.
- Stein, M.B., Walker, J.R., & Forde, D.R. (2000). Gender differences in susceptibility to posttraumatic stress disorder. *Behaviour Research and Therapy, 38*, 619-628.
- Straker, G. (1988). Post-traumatic stress disorders: A reaction to state-supported child abuse and neglect. *Child Abuse & Neglect, 12*, 383-395.

- Strawbridge, W.J., Shema, S.J., Cohen, R.D., Roberts, R.E., & Kaplan, G.A. (1998). Religiosity buffers effects of some stressors on depression but exacerbates others. *The Journal of Gerontology*, 53B, S118-S126.
- Thabet, A.A.M., Abed, Y., & Vostanis, P. (2002). Emotional problems in Palestinian children living in a war zone: A cross-sectional study. *Lancet*, 359, 1801-1804.
- Vizek-Vidovic, V., Kutervac-Jagodic, G., & Arambasic, L. (2000). Posttraumatic symptomatology in children exposed to war. *Scandinavian Journal of Psychology*, 41, 297-306.
- Walton, J.R., Nuttall, R.L., & Nuttall, E.V. (1997). The impact on the mental health of children: A Salvadorian study. *Child Abuse & Neglect*, 21, 737-749.
- Zeidner, M. (1993). Coping with disaster: The case of Israeli adolescents under threat of missile attack. *Journal of Youth and Adolescence*, 22, 89-108.

Pearce, M.J.,
effects of
among y.
Piko, B. (199
Journal c
Punamaki, R
being in
Punamaki,
psycholo
tional Jo
Punamaki, R
childrens
and activ
Robinson, M
perceived
Schraedley, I
depressiv
Schwarzwalc
Stress re
Abnormu
Solomon, S.,
behavior
in *Experi*
Solomon, Z.
ZAKA
Solomon, Z.
and *Psy*
Solomon, Z.
(1992).
telephor
Stein, B., C
children
34, 464-
Stein, M.B.
posttrau
of *Psy*
Stein, M.B.
posttrau
Straker, G.
and neg

DO ISRAELI MALE AND FEMALE ADOLESCENTS COPE
DIFFERENTLY WITH TERROR ATTACKS?
COMPARISON OF EXPOSURE TO TERROR, POST-TRAUMATIC SYMPTOMS
AND USE OF SOCIAL RESOURCES

Avital Laufer and Zahava Solomon

Gender differences in exposure to terror and PTSD were examined among a sample of 2,999 Israeli adolescents. Although girls reported more PTSD symptoms than boys, boys reported twice the rate of severe symptoms. No differences were found regarding objective exposure to terror, although girls tended to report higher levels of fear. Fear was found to be the best predictor of PTSD for both boys and girls. Among boys, religiosity as a measure of social obligation was found to be associated with PTSD over and above objective exposure to terror. Among girls, political intolerance was associated with PTSD symptoms. The results suggest that some of the differences between boys and girls in manifestations of PTSD are due to differences in willingness to acknowledge and report fear and distress, as well as to other social factors.

KEY WORDS: gender, terror, youth, posttraumatic stress

STRATEGIES FOR ENHANCING HOPE AMONG TERMINAL
PATIENTS

Racheli Lipschitz-Elhawi

Hope is one of the main psychological components that facilitate coping with difficult situations. In the present article, the author proposes strategies for enhancing the sense of hope among terminal patients. Terminal patients experience a specific situation of stress which is characterized by considerable distress. They are forced to cope with their imminent death, as well as with the fact that the chances of their recovery are slim, and that despite complex operations and exhausting medical procedures, the treatment has failed, and there are no more options for recovery. Strategies for enhancing the patient's sense of hope are based on an approach which argues that it is possible to work, improve, and nurture various aspects of hope such as control, activism, a positive and realistic life orientation, and a sense of meaning in life.

KEY WORDS: hope, working on hope, terminal patients